

қолданысқа енген кезде қазақша жазылатын сөздерді қолдану күрделі болмас үшін, бәлкім сол қиындық тудыратын сөздер тобын интернационалды терминдермен ауыстырған жөн болар, сол кезде екі жақтан да кем қалмаймыз.

Терминдерді ресми бекітуге ұсыну мен бекіту, сондай-ақ олардың қолданысын орнықтыру жұмысында жүйелілік, сабақтастық жетіспейді. 90-жылдардан бастап терминқорымыздың ұлттық сипатын арттыру мақсатында кезінде орыс тілінен аударылмай өзгеріссіз қабылданған көптеген терминдердің қазақша баламалары жасалып, қолданысқа енгізілді. Олар жұртшылық санасына сіңіп, тілдегі қолданысы енді тұрақтай бастағанда сондай орынға бастаған атаулардың бірқатары қайта қаралып, бастапқы қалпына келтірілді. Мысалы: аукцион (90-жылдарға дейін) – бәссауда (2009) – аукцион (2014), гимн (90-жылдарға дейін) – әнұран (1992) – гимн (2014), музей (90-жылдарға дейін) – мұражай (1998) – музей (2014), процент (90-жылдарға дейін) – пайыз (2000) – процент (2018), принцип (90-жылдарға дейін) – қағидат (2000) – принцип (2014) және т.б. [3: 15]. Осындай халық арасында қолданылып та, қолданылмай да жүрген, немесе қарама-қайшылық туғызған сөздер қатары бұрын да болған, және ол болады да. Сол мәселе жайында дәлел келтіре отырып терминология саласымен айналысып жүрген Шерубай Құрманбайұлының еңбегін назарға ала отырып жоғарыда айтылған мысалдарды көрсеткен болатынбыз. Көріп отырғанымыздай аталған терминдер бірнеше жылдар бойы өзгеріске түсіп қолданылған, бірақ әлі күнге дейін қай нұсқа дұрыс, қай нұсқа бұрыс екендігін білмей, ойланып жүргендер қатары да біраз. Бекітілген терминдерді тұрақтандырып, оларды тіл тұтынушыларына, сала мамандары мен жұртшылыққа уақтылы таныстыру, қажет кезінде электрондық жүйелерден іздеп табу, тілдік қолданысқа енгізу тетігі жасалмаған. Осы жұмыстың жолға қойылмау салдарынан бүгінге дейін бекітілген 24 мың терминнің елеулі бөлігі ғылым тілінде кеңінен қолданылмайды. Мысалы, мына сияқты ресми бекітілген ішкіндік (гипоцентр), түтінтартқы (дымосос), қарымжы (задаток), майтұрақтылық (маслостойкость), айданды (дистиллянт) [3: 11]. Осы жерде ойландыратын мәселе электрондық жүйелерден іздеп табу мәселесі, барлығымыз білеміз қазір қарқынды түрде дамып жатқан технология заманы, дегенмен сол технологиялар қазақ ақпараттарын дұрыс уақтылы өңдеп, оның қолданылу аясын кеңейту мәселесі де қарастырылуды қажет етеді. Жоғарыда келтірілген қарымжы, айданды және т.б. терминдерді қолданып жүрген адамдар жоқтың қасы, тіпті бұл сөздердің баламаларының бар екенін білетін адамдар да саусақпен санарлық немесе жоқ деп айтса да болады.

Терминкомның енгізген сөздер қатары төмендегі сөздермен толыққан болатын:

аударым – перевод, әдіснама – методика, әзірлеме – разработка, адеует – потенциал, бағам – курс, бейін – профиль, бітімгер – миротворец, діңмаңдайша – портик, жағдаят – ситуация, жүктеме – нагрузка, кептеліс – пробка, кешен – комплекс, кілтсөз – пароль, қасбет – фасад, қуғын-сүргін – репрессия, құжат – документ, құзырет – компетенция, майса – газон, оққағар – телохранитель, отиашу – фейерверк, рәсім – церемония, саябақ – парк, тағаттылылық – толерантность, таптаурын – стереотип, тапсырыс – заказ, таралым – тираж, тарихнама – историография, телім – участок, төлем – платеж, түптұлға – прототип, түсім – поступление, тікұшақ – вертолет, тінтуір – мышь, ұнтаспа – кассета, ықпалдастық – интеграция, іскі – шприц. Бұл терминдер арасында өзімізге таныс қолданылып жүрген сөздер де, және де жаңадан енген сөздер қатары да бар. Мысалы, іскі сөзі енгізілгенмен де, оны медицина саласында қолданылып жүрген қызметкерлер жоқ. Себебі ол сөз ашық түрде қолданылып, халық арасында жарияланған жоқ, сол себепті ол туралы ешкім білмейді де. Оны халық арасына жеткізетіндер біз, сондықтан осы мәселе жөнінде де сөз қозғауымыз қажет деп санаймыз. Әр терминді қолданысқа енгізбес бұрын оның өзіндік қағидалары болады. Ол қағида кезіндегі Ахмет Байтұрсынұлы, Құдайберген Жұбанов, Әбдуәли Қайдар сияқты ғалымдарымыз айтып кеткен болатын. Осы жерден ұғатынымыз, терминді енгізбес бұрын сол сөз, ұғым, мағына жөнінде қазақ тілінде болмаса өзге тілден баламасын алуымыз қажет, және сол ұғым қазақ тілі табиғатына сәйкес келу керек, яғни халық қабылдап, қолдана алатын деңгейге жеткізген сәтте ғана терминдер қатарына енгізуімізге болады. Сол сияқты академик Әбдуәли Қайдар 11 принцип ұсынған. Ғалымның 11 қағидатының қайсысын алып қарасақ та барлық терминдерді қазақ тіліне икемдеп жасауды талап ететінін көріп тұрмыз, осы қағидаттары арқылы қазақ тілінің өзіндік ерекшелігін сақтап қалуды көздеген болу керек. Яғни байырғы қазақ лексикасын пайдалануды жөн көреді. Ахмет Байтұрсынұлының ойы болсын Әбдуәли Қайдардың ойын алсақ та, екеуі де қазақ тіліндегі тазалық үшін күрескендігін көре аламыз, оны әсіресе қазақ тілінде сол сөздердің ашатын сөз болмай қалған жағдайда ғана, басқа тілден алу керек деуінің өзінде қанша мән-мағына жатыр. Осы қағидаттарды қазіргі таңда назарға алсақ, қазақ терминологиясының жағдайы жақсарары деген сенімдеміз.

Әдебиет

1. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Лингвистика. – Павлодар: Кереку. 2007. – 144 б.
2. Рухани жаңғыру: қазіргі қазақ терминологиясы. – Нұр-Сұлтан, 2019. – 258 б.